

Kırgız Türkçesinde Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvanlara Yaşlarına Göre Verilen Adların Etimolojisi Üzerine Bir İnceleme

A Study on the Etymology of the Naming of Ovine and Bovine According to Age in the Kirghiz Turkic Language

Kenjegel Kalieva¹

¹Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Bölümü, Sivas, Türkiye

ORCID: K.K. 0000-0001-8551-6759

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Kenjegel Kalieva,
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Bölümü, Sivas, Türkiye
E-mail: kenjegel.kalieva@yahoo.com

Başvuru/Submitted: 29.05.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested: 11.09.2020

Son Revizyon/Last Revision Received: 11.09.2020

Kabul/Accepted: 23.09.2020

Atıf/Citation:

Kalieva, K. (2020). Kırgız Türkçesinde küçükbaş ve büyükbaş hayvanlara yaşlarına göre verilen adların etimolojisi üzerine bir inceleme. *TUDED* 60(2), 609-627.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2020-0008>

ÖZET

Hayvancılık geleneği günümüzde Kırgızlarda devam etmektedir. Bu gelenek, Kırgızlar için hem gelir kaynağını hem de hayvancılık kültürünün devam ettirilmesini beraberinde getirmiştir. Kırgızlar küçükbaş ve büyükbaş hayvanları yaşlarına göre adlandırır. Bu adlandırma hayvanın fiziksel yapısına, diş sayısına, dişi veya erkek olmasına bağlıdır. Bu çalışmada küçükbaş hayvan olarak *koyun*, büyükbaş hayvan olarak *inek* ve *at (cılka)* ele alınmaktadır. Kırgız Türkçesinin ağzlarında hayvanların yaşlarına göre verilen adlar aynı değildir, bu da hayvancılığın Kırgızistan'ın her yerinde aynı şekilde gelişmediğini ve Kırgızların komşu halklarla olan kültürel ilişkilerini göstermektedir.

Bu çalışmada Kırgız Türkçesinde küçükbaş ve büyükbaş hayvanların yaşlarına göre adlandırmaları ve bu adlandırmalar etimolojik yönden incelenecektir. Bunun yanı sıra adlandırmalar coğrafi bakımdan komşu olan Kıpçak grubundan Kazak Türkçesiyle ve Güney Doğu Türk dilleriyle (Yeni Uygur ve Özbek) ve Oğuz grubundan Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılacaktır. Çalışmaya, Türkiye Türkçesinin dâhil edilmesinin nedeni Türkiye'de hayvancılık geleneğinin azalmasının sonucu olarak hayvanlarla ilgili adlandırmalarda değişimleri tespit etmektir. Bu çalışmanın yapılmasının önemli olan bir diğer sebebi de, Türk dünyasının yeni neslinin eski Türk hayvancılık geleneğini ve gelenekle ilgili terimlerini unutmaya başlamasıdır. Bu amaçla, Türkiye'de hayvancılıkla uğraşan çobanların bilgilerine başvurulmuş ve elde edilen veriler Derleme Sözlüğü'yle ve etimoloji sözlükleriyle karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hayvan Adlandırmaları, Kazak Türkçesi, Güneydoğu Türk Dilleri (Özbekçe ve Yeni Uygurca), Türkiye Türkçesi, Moğolca

ABSTRACT

Animal husbandry is one of the traditional foundations of the economy and culture of the Kirghiz people and it still plays an important part in their lives today Kirghiz people name younger and older cattle differently according to their age. This nomenclature depends on the gender of the animal, whether it is female or male. The names of cattle by age may not be the same in all the various parts of Kirghizstan, which suggests that animal husbandry has not developed in the same way throughout Kirghizstan and that, at the same time, Kirghiz people have close ties with their neighbouring countries.

This article presents the naming of cattle according to age and it will also offer etymological explanations of the names. The naming of cattle by age will be compared with practices in geographically neighboring Turkic Language areas: the Kazak Turkic language and the Southeast Turkic languages (New Uyghur and Özbek). However, the names will also be compared with Turkish due to the decrease in livestock husbandry in Turkey. The data used in this article, are based on materials provided by shepherds in Turkey. Different etymological dictionaries have also been evaluated in this study.

Keywords: Age naming, ovine and bovine animals, Kazak Turkic Language, Southeast Turkic Languages, Turkish, Mongolian

EXTENDED ABSTRACT

Livestock husbandry is one of the traditional foundations of the economy and culture of the Kirghiz people and still takes an important place in their lives. The development of livestock practice is different in the northern and southern regions of Kirghizstan. The reason for this difference is primarily based on differences in geography and climate, as well as the impact of neighboring cultures on Kirghizstan. Nowadays, livestock husbandry is typically well developed in North Kirghizstan. There are high mountains and wide plateaus in North Kirghizstan and it is suitable for developing husbandry. In South Kirghizstan animal husbandry is less developed because of the hot climate and the fields and wide areas are more suitable for agriculture. In Kirghizstan the animals are classified as ovine and bovine. Bovine animals: *at* “mare or horse”, *uy* “cow”, *topoz* “buffalo”. Ovine animals: *kozu* ‘lamb’, *koy* ‘sheep’, *koçkor* ‘ram’ or *eçki* ‘goat’. Another important factor in livestock husbandry in Kirghizstan is the naming of animals according to age. The ages of animals are generally determined by their physical structure, number of teeth, and gender (female or male). This article presents the naming by age of ovine and bovine animals and it also offers etymological explanations. The naming by age of cattle will be compared with the practices in geographically neighboring Turkic Languages: namely, the Kazak Turkic language and Southeast Turkic languages (New Uyghur and Özbek). However, the names will also be compared with Turkish due to the decrease in livestock husbandry in Turkey. The data used in this article are based on information provided by shepherds in Kirghizstan and Turkey as well as on different etymological dictionaries and articles. Some grammar books have also evaluated. The paper is structured as follows: Section one presents general information about livestock husbandry. Section two concerns the naming by age of ovine animals (sheep) and section three discusses the naming by age of bovine animals (cow, horse). Section four summarizes the results.

Ovine animals (sheep)

- “Sheep”: *koy* (KirgTur., KazTur., ÖzbTur., N.UygTur); *koyun* (TTur).
- “Newborn lamb”: *kozu* (KirgTur), *kozi* (KazTur), *kuzi* (ÖzbTur), *koza* (N.UygTur), *kuzu* (TTur).
- “One and two year old female lamb who has not given birth”: *toktu* (in North Kirghizstan and in some regions in South Kirghizstan; *toktu* (KazTur), *tohlu* (ÖzbTur), *tohli* (N.UygTur), *toklu* (TTur)). *Cusak* (in South Kirghizstan).
- “One and two year old male lamb”: *boruk* (KirgTur.), *şışek* (in South Kirghizstan, TTur.); *şışak* (ÖzbTur); *makak* (in some dialects of Turkish).
- “Three year old female lamb”: *kunan koy* (in some dialects of Kirghiz Turkic), *sooluk* (in Chuy region); *sağlık* (N.Uyg).
- “Three year old castrated male lamb”: *irik* (in North dialects of Kirghiz Turkic).
- “Four year old female and male sheep”: *dönön* (in South dialects of Kirghiz Turkic; KazTur., ÖzbTur., N.UygTur), *tögörök* (in North dialects of Kirghiz Turkic), *çarı koy* (in the dialects of Kirghiz Turkic in Fergana Valley).

- “Five and six year old sheep”: *mama /subay koy* (in North dialects of Kirghiz Turkic), *panc / şaş koy* (in some dialects of Kirghiz Turkic in Fergana Valley).

Bovine animals (cow and horse)

The following terms for naming by age of bovine animals were determined in the dialects of Kirghiz Turkic.

a. “cow”

- “Newborn calf”: *muzoo* (in North Kirghizstan), *torpok* (in some dialects of South Kirghizstan); *buzav* (KazTur.), *buzak* (ÖzbTur), *topak* (N.UygTur), *buzagı* (TTur.).
- “A calf in its first year (from 6 months)”: *torpok* (in North and South Kirghizstan); *torpak* (KazTur.), *topak* (N.UygTur). The terms *körpe* “six month old female and male calf” and *yaşar* “one year old female and male calf” were determined in some villages near the province of Sivas.
- “A calf in its second year”: *kunan torpok* (in North Kirghizstan and also in some dialects of South Kirghizstan). *Tana* (in Kirghiz dialects in Kazakhstan), KazTur., ÖzbTur., N.UygTur. In Turkish two terms are used: *düve* “two year old female calf”; *dana* “two year old male calf”.
- “Three year old calf which has not given birth”: *kunacın* (KırgTur., KazTur), *ğunucu* (N.UygTur).
- “Cow”: *uy* (in North and South Kirghizstan), *sıyır* (in some dialects of Kirghiz Turkic in the Fergana Valley), KazTur., *sigir* (ÖzbTur), *kala* (N.UygTur.); *inek* (TTur).
- “Bull”: *buka* (KırgTur., KazTur., ÖzbTur), *boğa* (N.UygTur., TTur).
- “Four year old castrated bull”: *noopas* (in South Kirghizstan); *novvos* (ÖzbTur).
- “Castrated bull”: *ögüz* (KırgTur), *ögiz* (KazTur); *hökiz* (ÖzbTur), *höküz* (N.UzgTur); *öküz* (TTur).

b. “Horse”

- “Newborn foal”: *kulun* (KırgTur., ÖzbTur., TTur), *kulın* (KazTur), *ğulun* (N.UygTur).
- “One year old foal”: *tay* (KırgTur., KazTur., TTur), *toy* (ÖzbTur), *tayçak* (N.UzgTur).
- “Three year old foal”: *kunan* (KırgTur., KazTur), *ğunan* (N.UygTur), *kulan* (in some dialects of Turkish).
- “Mare which has not given birth”: *baytal* (KırgTur., KazTur., ÖzbTur., N.UygTur).
- “Mare”: *bee* (KırgTur), *biye* (KazTur), *biya* (ÖzbTur).
- “Stallion”: *aygır* (KırgTur., KazTur., ÖzbTur., N.UygTur., TTur).
- “A castrated stallion; horse”: *at* (KırgTur., KazTur., ÖzbTur., N.UygTur., TTur).
- “The term *asıy* which is used for a horse up to five years of age”: *asıy* (KırgTur), *ası* (KazTur).

GİRİŞ

Asırlar boyu hayvancılık geleneği Kırgızlarda önemli bir yer tutmaktadır. Kırgızlar için hayvancılık hem bir geçim kaynağı hem de kültürün bir parçası olmuştur. Hayvancılık geleneğinin gelişimi Kırgızistan'ın kuzey ve güney bölgelerinde farklılık yaratmaktadır. Bu farklılığın sebebi öncelikle Kırgızistan'ın coğrafyasına, iklimine ve komşu kültürlerin etkisine dayanmaktadır. Günümüzde hayvancılık geleneği genellikle Kırgızistan'ın güneyine göre kuzeyinde iyi gelişmiştir, çünkü Kırgızistan'ın kuzeyindeki yüksek dağlar ve geniş yaylalar ve iklim hayvancılığın gelişmesi için son derece uygundur. Kırgızistan'ın güneyinde ise hem iklimin sıcak olması hem de yerli halkın tarıma yönelmesi hayvancılığın bu bölgede gerilemesine neden olmuştur. Kırgızistan'da hayvancılık geleneğinde hayvanlar, küçükbaş ve büyükbaş olarak sınıflandırılmaktadır. Büyükbaş hayvanlar: *cılka* 'kısırak veya at sürüsü', *uy* 'inek', *topoz* 'manda, yak'; Küçükbaş hayvanlar *kozu* 'kuzu', *koy* 'koyun', *koçkor* 'koç' veya *eçki* 'keçi'. Bölgedeki hayvancılık geleneğinin önemli bir unsuru da hayvanların yaşlarına göre adlandırılmasıdır. Hayvanların yaşları genellikle fiziksel yapısına, diş sayısına, dişil veya eril olmasına göre belirlenir. Şimdiye kadar çalışılan ağız derlemelerinde hayvanların yaşlarına göre verilen adlarda farklılıklar olduğu tespit edilmektedir. Bu farklılığın sebepleri arasında hayvancılık geleneğinin gelişim süreci, komşu dillerin etkisi, Moğolcadan veya Farsça-Arapçadan ödünç alınan sözcüklerin Kırgız Türkçesinin ağızlarında aynı şekilde veya anlamda kullanılmaması gösterilebilir. Bu makalede, Kırgız Türkçesinde küçükbaş ve büyükbaş hayvanların yaşlarına göre nasıl adlandırıldığı, Kırgız Türkçesinin ağızlarında bu adlandırmaların olup olmadığı tespit edilerek coğrafi bakımdan komşu Türk dilleriyle Kazak, Özbek ve Yeni Uygur Türkçeleriyle ve Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılmıştır. Makalede ele alınan sözcükler için Yudahin'in sözlüğü, Kırgız Türkçesindeki ağız çalışmaları taranmıştır. Bunun yanı sıra küçükbaş ve büyükbaş hayvanların yaşlarına göre adlandırılmasıyla ilgili bilgiler hâlihazırda hayvancılıkla uğraşan çobanlardan¹ alınmıştır.

KÜÇÜKBAŞ VE BÜYÜKBAŞ HAYVANLARININ YAŞLARINA GÖRE ADLANDIRILMASI

1. Küçükbaş Hayvan (Koyun)

1.1. *koy*: Yudahin I. 392. Rus. Овца (общее название) "koyun: genel bir adlandırma". Kırgız Türkçesinin bütün ağızlarında bulunmaktadır. Bu sözcük Eski Türkçeden başlayarak günümüz Çağdaş Türk dillerinde de kullanılmaktadır: Clauson 631a *ko:ñ*; KazTS 169, ÖzbRS 634, Y.UygTS 246 *koy*, TTür. 254 *koyun*. Oğuz grubundaki Türk dillerinde (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde) *koyun* ve diğer Türk dillerinde *koy* olarak kullanıldığı görülmektedir. Eski Türkçede *ko:ñ* biçiminin sonundaki *-ñ*- sesi Türk dillerine *-y-* olarak geçmiştir. Eren'e (254b) göre Türkiye Türkçesindeki *koyun* sözcüğü *-(u)n* küçültme ekiyle yapılmıştır.

1 Bilgilerini bizimle paylaşan Seydıda Osmanakunov'a, Avazbek Osmanakunov'a, Aman Satarov'a, Kanat Kutbidinov'a; TTürk. İrfan Türkmen'e, Mehmet Akbaş'a, Hasan Aydın'a, Celal Gezer'e teşekkürlerimizi sunuyoruz.

1.2 *kozu*: Yudahin I. 392 Rus. ягненок (домашний и дикий) “yeni doğmuş koyun yavrusu: evcil ve yabani”. Kırgız Türkçesinin bütün ağızlarında bulunmaktadır. Eski Türkçeden beri kullanılan *kuzi* (Clauson 681a) sözcüğü, bütün Türk dillerine bazı ses değişikliğine uğrayarak geçer: KazTS 169 *kozi*, ÖzbRS 634 *kuzi*, Y.UygTS 246 *koza*, TTür. *kuzu*.

Sözcüğün etimolojisiyle ilgili farklı görüşler vardır. Seydakmatov 148 *kozu* sözcüğünün ET’de *kodki* “mütevazı; mütevazı insan” (Clauson 599b) sözcüğünden ikinci hece başındaki *-k-* sesinin düşmesi ile türediğini düşünmektedir, bir diğer açıklamasında da kozunun “mülayim, yardıma muhtaç” bir hayvancık olduğundan dolayı *kuzu* sözcüğünün ET’deki *kodki* sözcüğünden türediğini öne sürmüştür. Eski Türkçeden Moğolcaya *kurga* (Lessing 987a) şeklinde geçtiği düşünülmektedir (Ayrıntılı bk. Doerfer TMEN 304, Räsänen 285a, Eren, 272b).

1.3. *toktu* I: Yudahin II. 245 Rus. ярка “kuzulamamış dişi kuzu”. *toktu* sözcüğünün Kırgız Türkçesinin ses uyumuna göre biçimlendiği görülmektedir Hem *toktu* hem de *cusak* “kuzulamamış dişi kuzu” olarak Calal-Abad ağızında kullanılmaktadır (kş. Bakinova & Konduchalova, 1958: 107). Kırgızistan’ın kuzey bölgesinde kuzulamamış dişi kuzuya *toktu* denilirken, Kırgızistan’ın güney bölgesinde erkek kuzuya *toktu* adı verilir. Komşu Türk dillerinde *toktu* sözcüğü şu şekilde bilinmektedir: KazTS 273 *toktu* “altı aydan bir yaşına kadar olan kuzu”, Y.UygTS 416 *tohlu*, ÖzbRS 468 *tohli* ancak hem Yeni Uygur Türkçesinde hem de Özbek Türkçesinde kuzunun yaşı ve cinsiyeti belirtilmemiştir.

Türkiye’de hâlihazırda hayvancılıkla uğraşan Mehmet Akbaş’a (Samsun, Bafra İlçesi Şeyhören Köyü), İrfan Türkmen’e (İskilip /Çorum, Hallı Köyü), Hasan Aydın’a (Sivas, Yıldız Beldesi), Celal Gezer’e (Manisa, Akhisar İlçesi Arabacıbozköy Köyü) sorulduğunda *toklu* sözcüğünün sadece anlam farklılığı olduğu görülmektedir. Karadeniz tarafında *toklu* erkek kuzulara denilirken, İç Anadolu’da ise altı veya yedi aylık hem dişi hem de erkek kuzunun *toklu* olarak adlandırıldığı tespit edilmiştir. Ancak Batı Ege tarafında hiç yavrulamamış dişi kuzuya *toklu* adı verilir. Eren’de (410a) *toklu* “altı aylıktan bir yaşına kadar olan erkek kuzu”; DS (V, 3950a/b) *toklu* “hem dişi hem de erkek bir yaşında kuzu”.

Toktu sözcüğünün etimolojisine bakıldığında Türkçe bir kelime olduğu görülmektedir. DLT’de (186) *tokli* “altı aylık kuzu” olarak geçmektedir, ancak dişi veya erkek olduğu bilinmemektedir. Clauson’da (469a) *toqli* ”birkaç aylık kuzu; kuzudan biraz büyük ancak koyundan küçük” biçiminde yer almaktadır. Kâşgarlı-Mahmud, *toq-luk* sözcüğünün *toq* ”saçsızlık; boynuzsuzluk” *-luk* ekiyle türediğini ifade etmektedir. *Tok* sözcüğü “saçı olmayan; kel” anlamıyla Eski Türkçede bilinmektedir: Clauson 464b; DLT 144 ”boynuzsuz; boynuzu olmayan hayvan”. Eren, Rus dilinin ağızlarında *toxtuy* sözcüğü ”boynuzları çıkmaya başlayan burulmuş koç” anlamıyla görüldüğünü belirtmiş (Ayrıntılı bk. Eren 410a; Doerfer TMEN 909, Räsänen 485b).

1.4. *boruk*: Yudahin I. 147 Rus. двухлетний валух “iki yaşındaki erkek kuzu”. Bu sözcük Kırgız Türkçesinin ağızlarında da geçer ancak anlam bakımından farklılık göstermektedir. Kırgızistan’ın kuzeyinde (Çüy, Isık-Köl, Narın Bölgeleri) *boruk* sözcüğü “bir yaşını doldurmamış

erkek kuzu veya bahar ayında doğmuş erkek kuzuların koç olma özelliğine sahip olmayan, beşinci ayına doğru iğdiş edilmiş” anlamındadır. Enenmiş beş altı aylık kuzular da *boruk* olarak adlandırılır. Güney Kırgızistan’da ise bir yaşına girmemiş erkek kuzular *toktu*, *şişek* veya *cusak* (bk. toqtu, şişek, cusak) olarak adlandırılır. *Boruk* sözcüğü, komşu Türk dillerinde bulunmamaktadır. Celal Gezer’in (Manisa, Akhisar) verdiği bilgiye göre erkek kuzuya *makak* da denmektedir. Türkiye Türkçesi Sözlüğü’ne (TTürS.1609) bakıldığında *makak* sözcüğü ‘fr. *Macaque hay* “Güneydoğu Asya’da yaşayan kuyruklu bir maymun” anlamıyla görülmektedir. Eren *makak* sözcüğüyle ilgili bilgi vermemiştir; DS (IV, 3107b) *makak* III. “tavşan yavrusu”. *Makak* sözcüğü (< ar². sütten kesilmiş koyun) Arapçadan ödünçleme olmalıdır; ancak anlam değişikliğine uğrayarak erkek kuzu *makak* olarak adlandırılmış olabilir.

Kırgız Türkçesinin etimolojik sözlüğüne bakıldığında *boruk* sözcüğüyle ilgili pek az bilgiye ulaşılmaktadır. Yudahin sözlüğünde *boruk* sözcüğünün etimolojisi ile ilgili bilgi vermemektedir. Seydakmatov (1988: 60, 61) etimolojik sözlüğünde *boruk* sözcüğünün “enenmiş kuzu” anlamına geldiğini, *bor-* fiilinden türediğini savunmuştur. Bunun yanı sıra Seydakmatov, Şçerbak’ın (1961: 111) Nogay Türkçesindeki *burak* sözcüğüyle ilgili etimolojik açıklamasını desteklemiştir. Şçerbak’a göre *burak* sözcüğü *bur-*, *bitte-*, *biç-* “enemek, kısırlaştırmak” filllerinden türemiştir. Fiilin anlamına bakılırsa *bur-* “döndürmek” ve erkek kuzunun koç olmasından döndürmek veya kesmek manasını verebilir. Bu sözcüğün iki farklı etimolojisi düşünülebilir.

a. Kırgız Türkçesinde *börk* / *börük* sözcükleri “kürkten yapılmış şapka türü” bulunmaktadır (Yudahin I. 152: *börk/börük* “şapka / tebetey”). Eski Türkçe’de *börk* “şapka” anlamı ile karşımıza çıkmaktadır (Clauson 362a). Dıykanov (1980: 88) *börk/börük* sözcüklerin Moğolcadan alıntı olduğunu belirtmiştir. Günümüz Kırgız Türkçesinde bu sözcük kullanılmamaktadır. Ancak Manas destanında tespit edilen *börk* biçimi arkaik bir sözcük olduğunu düşündürmektedir. Sözcük Manas destanında karşımıza çıkmaktadır, demek ki arkaik bir sözcüktür. *Börk* / *börük* (şapka) kuzu kürkünden yapıldığı için kuzuya da *boruk* ismi verilmiş olabilir. Bu durumda *börk* / *börük* biçimleri ses değişimine uğramıştır, *ö/o*, *ü/u*.

b. Bu sözcük alıntı bir kelime de olabilir. Moğolca-Rusça sözlüğüne (MoğRS 78) bakıldığında *borlon* sözcüğünün “bir yaşındaki oğlak” anlamı ile karşılaşılmaktadır. Önemli bir diğer husus da Kalmukçada (KalmRS 111) *borlık* II sözcüğü “bir yaşına girmemiş yavru” anlamı geçmektedir. *Borlık* sözcüğü Kırgızcanın ses uyumuna göre *boruk* biçimi almış olabilir.

1.5. *cusak*: Yudahin I 270 *cusak* I GK “genç keçi”. Kazakistan’da yaşayan Kırgızlarda ise *cusak* “iki yaşındaki koyun yavrusu” anlamına gelmektedir (kş. Beysekeev, 1964: 61). Tiyaşan bölgesindeki Kırgızlarda ise bir yaşındaki daha kuzulamamış koyuna *cusak* denilmektedir ancak Yudahin, Tiyaşan Bölgesi’nin hangi illeri, ilçeleri kapsadığını belirtmemiş çünkü *cusak* sözcüğü Narın, Isık-Köl, At-Başı taraflarında bilinmemektedir. Hem komşu Türk dillerinde hem de Türkiye Türkçesinde bu sözcük bulunamamıştır.

2 <https://www.almaany.com/ur/dict/ar-ur/s/%C3%BCten-kesilen-koyun%C3%BCrk%C3%A7e-s%C3%B6zl%C3%BCk/?c=t%C3%BCm>

Kırgız Türkçesinin etimolojik sözlüklerinde de sözcükle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. *Cusak* sözcüğü *yazo-* / *yaza-* (> *coza-k* / *cusa-k*) fillerinden türemiş olabilir çünkü Eski Türkçede (DLT 983; Clauson 985a) *yazo-* fiili “koyun vb. kısırlaşmış, çiftleştiği halde gebe kalmamak; dişi koyun kısır” anlamı ile görülmektedir. Eski Türkçede hece başındaki *y-* sesi Kırgız Türkçesinde genellikle *c-* olur. Sözcüğü anlam bakımından ele aldığımızda Eski Türkçedeki anlamının değişerek Kırgız Türkçesinde “kısır olmayıp, ancak daha doğurmamış iki yaşındaki koyun” anlamına geldiği söylenebilir.

1.6. *şişek /işek*: Yudahin II 410 “iki yaşındaki koyun”. Kırgız Türkçesinin Calal-Abad ve Batken ağızlarında “iki yaşındaki erkek koyun” (kş. Bakinova & Konduchalova, 1958: 108; Batken Ağızı Derlemelerden). Kırgızistan’ın güneyinde *koçkorok* diye de adlandırılır. Özbekistan’daki Kırgızlarda *şişek* “iki yaşındaki koyun” (kş. Abduldaev & Bakinova, 1962: 159). Kırgız Türkçesinin Çüy ağzında iki veya üç dişi olan koyunlara da bu ad verilir (kş. Bakinova, 1959: 78). *Şişek* sözcüğü Narın, Isık-Köl, At-Başı taraflarında bilinmemektedir. Bu sözcük Fergana bölgesinde daha yaygındır: ÖzbRS 543 *şişak*. Kazak ve Yeni Uygur Türkçelerinde bu sözcük bilinmemektedir. Karadeniz ve Batı Ege tarafında *şişek* “altı veya yedi aylık doğurmamış kuzuya” denilirken, İç Anadolu’da iki yaşına girmiş hiç yavru lamamış bütün hayvanlara denildiği görülmektedir; DS (V, 3788a/b) *şişek* “hem erkek hem dişi koyun”.

Sözcüğün etimolojisine bakıldığında, sözcük Türkçe kökenli olup gerileyici benzeşmeye uğramıştır *şişak/şişek* < *tışek* < *tışe-* “diş çıkarmak” -*k*: DLT’de 167 *tışek* “iki yaşındaki koyun” sözcük anlamı ile geçmektedir. Seydakmatov da *şişek* sözcüğünün *tışek* sözcüğünden türediğini düşünmektedir (kş. Seydakmatov, 1988: 259). Eren, *şişek* sözcüğünün etimolojisinin bazı dilciler (Räsänen, Şçerbak, Clauson) tarafından yanlış yorumlandığını belirtmiştir (ayrıntılı bk. Eren, 1999: 389, 390). Kırgızistan’ın kuzeyinde ise *şişeğin* karşılığı *toktudur*.

1.7. Üç yaşındaki koyun: Kırgız Türkçesinin ağızlarında iki yaşından sonra koyunlar dişlerinin sayısına göre farklı adlarla adlandırmaktadır: Calal-Abad ağızı: *kunan koy* (bk. *kunan*), Çüy ağızı: *sooluk* “üç yaşında koyun” (kş. Bakinova & Konduchalova 1958:107; Bakinova, 1959: 78). Yeni Uygur Türkçesinde *sağlık* “yavrusu olan dişi koyun” (Y.UygTS 337) olarak geçmektedir.

Çüy ağzında görünen *sooluk* sözcüğüyle Yeni Uygur Türkçesindeki *sağlık* aynı kökten gelmektedir. Clauson (809a), *sağlık* sözcüğünün süt veren hayvan anlamına gelerek sadece Güney Doğu Türk dillerinde korunduğunu ve diğer Türk dillerinde *sağın* biçiminin kullanıldığını belirtmiştir. Ancak Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde *sağmal* şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Eren (349b), *sağmal* “süt veren, sağılan” anlamını vererek Türkçe bir sözcük olduğunu düşünmüştür, çünkü Ramstedt (KWb 317) ve Şçerbak (İRL TJa 112) *sağmal* Moğolcadan ödünçleme bir sözcük olduğunu öne sürmüşlerdir. Ancak Eren Kırgız Türkçesinde *-mal* ekinin olduğunu ve bu ekten türeyen sözcükleri (*kösömöl*, *tanımal*) örnek olarak vermiştir (bk. Eren, 1999: 349) ve Ramstedt ile Şçerbak’ın açıklamalarının tartışılması gerektiğini belirtmiştir. Bu durumda Kırgız Türkçesinde geçen *sooluk*, *saamal* ve *saan* sözcüklerini tekrardan gözden

geçirebiliriz. Yudahin'in sözlüğünde, (155) *sooluk* II “beş yaşındaki koyun”; hangi ağızlarda kullanıldığını belirtmemiş, (119) *saamal* “daha kıymız olmamış süt”, (119) *saan* “süt veren hayvan”. Seydakmatov (205), *sooluk koy* tamlamasına “kuzulu koyuna” ancak *saan* sözcüğüyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Kırgız Türkçesindeki *saan* sözcüğü ET’de *sağın* biçiminden türemiş olabilir: *saa-n* < *saw-in* < *sağ-in*. *Sooluk* sözcüğünün Moğolca *saal* “süt veren hayvan” (Lessing 657) köküne bağlı olduğunu ancak Kırgız Türkçesindeki *saamal* sözcüğünün kökünün Türkiye Türkçesindeki *sağmal* sözcüğüyle bağlantılı olmadığını düşünmekteyim.

1.8. *İrik*: Yudahin I. 303 Rus. трех летний валух “üç yaşındaki erkek koç”. Kırgızistan’ın güney bölgesindeki ağızlarda bu sözcük bilinmemektedir. Sözcük daha çok Kırgızistan’ın kuzey ağızlarında, özellikle Isık-Köl ve Narın’da görülmektedir. Şimdiye kadar yapılan ağız çalışmalarında da bu sözcüğe rastlanmamaktadır. Batken ağızında *piçma* (< *bıç-ma*) “enenmiş koç” anlamı ile bilinmektedir. Kazak ve Özbek Türkçelerinde bu sözcük bilinmemektedir. Türkiye Türkçesinde ise *erkeç* sözcüğü (ağızlarda *irkeç*) “erkek keçi” anlamıyla bilinmektedir; DS II, 1773b *erkeç* “üç dört yaşlarında olan enenmiş keçi”. Eren, *erkeç* sözcüğünün *irik* sözcüğüyle aynı kökten olduğunu dile getirmiştir: *irk* + (*e*)ç küçültme eki. Eski Kıpçakçada *erkeç* sözcüğünün hem “enenmiş keçiyi” hem de “enenmiş koçu” adlandırdığını da belirtmiştir (bk. Eren 137b). Räsänen (173b), *irk* sözcüğünün Yeni Uygurcada *eriq* koyun anlamıyla bilindiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte Räsänen’e göre *irik* sözcüğü Balkarcada, Koybalicede, Sagaycada ve Teleütçede “koyun” olarak geçmektedir ve Türkmencede *ürü* biçimi “enenmiş koç” anlamıyla bilinmektedir. Eski Uygurcanın din dışı metinlerinde de *irkeç* “teke, erkek keçi” anlamıyla bilinmektedir (bk. Ayazlı, 2016: 127).

Sözcüğün etimolojisiyle ilgili Seydakmatov (218), *irik* sözcüğünün “üç yaşındaki büyük erkek koyun” anlamına geldiğini ifade etmiş ve bu yaştaki koyunun kemikleri büyüyüp kendisi de olgun bir çağa geldiği için sözcüğü *iri* “büyük” köküne bağlamıştır. (Clouston 220b): *irk* “üç yaşındaki koç”; (DLT 20) “dört yaşına girmiş koyun”; (Lessing 414a) *irek* “enenmiş koç”. Eren (137b) Kırgız Türkçesindeki *erkeç* “enenmiş keçi” ile *irik* “enenmiş koç” sözcüklerinin aynı köke bağlı olduğunu düşünmüştür. Ancak sözcüklerin köklerine ve eklerine bakılarak iki farklı şekilde olduğu düşünülebilir ve Kırgız Türkçesindeki *irik* sözcüğünün etimolojisi iki şekilde yorumlanabilir:

a. Kırgız Türkçesinde küçükbaş ve büyükbaş hayvanların erkeklerini enemek fiili için *bitte-*, (Yudahin I 137) *bıç-* (Yudahin I 173), *ırk kıl-* (Yudahin II 304) sözcükleri kullanılmaktadır. *İrk kıl-* fiili yaygın kullanılan bir fiil değildir ancak *irik* “enenmiş üç yaşındaki koç” sözcüğü bu fiilden türemiş olabilir: *irik* < *irk-k*;

b. Moğolcadan (*irek* > *irik*) ödünçleme bir sözcük de olabilir. Kırgız Türkçesinde “enenmiş keçi” için hem *serke* (Yudahin II 146) hem de *erkeç* (Yudahin II 463) sözcükleri kullanılmaktadır ancak her iki sözcüğün de *irik* sözcüğüyle aynı kökten olabileceği tartışılmalıdır.

1.9. Dört yaşındaki koyun: Kırgız Türkçesinde dört dişi olan koyunlara *tögörök/dönön* adı verilir. Ancak *dönön* sözcüğü Kırgız Türkçesinin ağızlarında anlam bakımından değişmiştir.

Kazakistan’da yaşayan Kırgızlarda dört yaşında olan bütün hayvanlara *dönön* adı verilirken, Çatkal, Calal-Abad illerinde dört veya beş dişi olan koyunlara *dönön* adı verilmektedir. İçkilik ağızlarında dört dişi olan koyunlara *dönön* adı verilirken, Batken ağızında *çaar*, Çüy bölgesinde ise altı yaşındaki koyuna *dönön* denmektedir. Ancak *dönön* sözcüğü Isık-Köl, Narın, At-Başı taraflarında pek bilinmemektedir (bk. Kazakistan’daki Kırgızlar Beyşekeev, 1964: 60; Çatkal ve Cala-Abad Ağızları Abduldaev, Bakinova, Konduchalova, 1958: 107; Bakinova & Sıdkov 1958: 107; İçkilik Ağızları Bakinova, 1953: 15; Çüy Bölgesi Bakinova & Konduchalova, 1958: 78). Yudahin (I. 199) *dönön* sözcüğünün Kırgızistan’ın güneyinde *bıştı* (< *bış-tı*) sözcüğüyle aynı anlama geldiğini ve *çarı koy* olarak da adlandırıldığını dile getirmiştir. Oktyabr’ ve Özbekistan’da yaşayan Kırgızlarda da dört yaşındaki koyun için *çarı* sözcüğünün kullanıldığı bilinmektedir. (bk. Oktyabr’ Ağızı Bakinova, 1953: 15; Özb. Kırg. Abduldaev & Bakinova, 1962: 159). Kazak Türkçesinde (KazRS 149) Özbek Türkçesinde (ÖzbRS 136) *dönen* sözcüğünün üç yaşındaki ata ve dört yaşındaki koyuna verilen bir isim olduğu görülmektedir. Yeni Uygurcada (Y.UygTS 106) dört yaşında olan hayvanların geneli *dönen* sözcüğüyle adlandırılmaktadır. İstanbul’da yaşayan Kırım göçmenlerinin ağızında *dönen* (DS II, 1584a) sözcüğü “üç yaşını bitirip dört yaşına basan tay, sığır” anlamıyla geçer.

Dönen ve *çarı* sözcüklerinin etimolojisine bakılırsa *dönen* Moğolcadan (Lessing 267b *dön-en* / *dönö* ‘dört yaşındaki erkek hayvan’) *çar* Farsçadan (Steingass 384 *çar* ‘dört’) ödünçlemedir.

1.10. Beş yaşındaki koyun: Kırgızistan’ın kuzey bölgesinde beş dişli koyunlara herhangi bir isim verilmiyor. Çobanların verdiği bilgilere göre beş dişli koyuna veya yaşlanmış koyuna *mama* adı verilir. Yudahin’in sözlüğünde (II 15) *mama* (< far. Steingass 1316: ‘meme’) sözcüğünün Tiyaşan bölgesinde yaşlanmış kısrağ için kullanıldığı belirtilmiştir. Bazı yerlerde *subay koy* adı da kullanılmaktadır. *Subay* sözcüğünün asıl anlamı “doğuran”, ancak Yudahin’in sözlüğünde (II 162) *subay* sözcüğünün ikinci anlamı “çocuksuz, çocuk doğurmayan” olarak geçmektedir. Ancak Kırgızistan’ın güney bölgelerinde beş yaşındaki koyun *panci koy* olarak adlandırılmaktadır. Oktyabr’ ağızında ve Özbekistan’daki Kırgızların ağızında *panci* “beş yaşındaki koyun” beş yaş üstüne de *şaş* sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir (bk. Oktyabr’ Ağızı Bakinova, 1953: 15; Özb. Kırg. Abduldaev & Bakinova, 1962: 159). Her iki sözcük de Farsçadan (Steingass 256 *panc* ‘beş’; 744 *şaş* ‘altı’) ödünçlemedir. Beş yaşındaki koyun için verilen adlar hem komşu Türk dillerinde hem de Türkiye Türkçesinde bulunmamaktadır. Kazak Türkçesinde *mama biye* “yavrusu olan veya yavrulanmış kısrağ” (KazTR 194) olarak geçmektedir ve Özbek Türkçesinde *moma* sözcüğü “süt veren” (ÖzbRS 266) anlamı ile bilinmektedir.

BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR

Çalışmanın bu bölümünde büyükbaş hayvanlardan olan *inek* ve *at* üzerinde durulacaktır.

1. *Inek*

1.1. *muzoo* (bözök): Yudahin II 37 Rus. теленок “yeni doğmuş buzağı”. Kırgız Türkçesinin bütün ağızlarında bilinmektedir ancak anlam bakımından değişikliğe uğramıştır. Calal-Abad

ağızlarında: *muzoo* (bk. Bakinova & Konduchalova, 1958: 107); Oktyabr' ağızında ve Özb. Kırg.: *torpok* “yeni doğmuş buzağı” (bk. Oktyabr' Ağızı Bakinova, 1953: 15; Özb. Kırg. Abduldaev & Bakinova, 1962: 159). Kırgızistan'ın kuzeyinde genellikle yeni doğana *muzoo* adını verirler. Komşu Türk dillerinde de Eski Türkçe *buzagı* (Clauson 391a) sözcüğüne daha yakın biçimler görülmektedir: KazTS 51 *buzav*, ÖzbRS 88 *buzak*; Yeni Uygurcada ise hem yeni doğana hem de bir yaşına giren buzağıya *topaq* (Y.UygTS 420) adı verilmektedir. Türkiye Türkçesinde de *buzagı* biçimi bilinmektedir (bk. Eren, 65b). Eski Türkçede hece başındaki *b-* sesleri Kırgız Türkçesinde eğer ilk hecenin sonunda bir *-n-* sesi varsa (örneğin *ben > men*, *bunu > munu gibi*) genellikle *m-* sesine dönüşür. Fakat ilk hecenin sonunda *-n-* sesinin bulunmamasına rağmen bazen *b- > m-* gibi dönüşebiliyor, örneğin *buz > muz*. Schönig (2002: 257) bu gibi değişimi ‘kendiliğinden değişim’ (spontanen Wandel) olarak adlandırmaktadır. Schönig’e göre bu tarz değişimler Batı Oğuz Türk dilleri dışındaki birçok Türk dillerinde görülebilir (bk. Schönig, 2002). Kırgız Türkçesindeki *muzoo* < *buzagı* sözcüğünün Türkçe kelime olduğu görülmektedir: DLT 194 *buzagu*; Clauson (391a) *buzagu* sözcüğünün çok eski bir sözcük olduğunu belirtmiştir.

1.2. *Torpok*: Yudahin II 254 Rus. теленок “altı aylık ancak bir yaşını doldurmamış buzağı”. Kırgızistan'ın güneyinde yeni doğan ve bir yaşına girmemiş olan buzağıya da *torpok* adı verilir. Kırgızistan'ın kuzeyinde ise altı aylık ve bir yaşına girmemiş buzağıya *torpok* denilir. Kazak Türkçesinde *torpak* “altı aydan büyük ve bir yaşa gelmemiş buzağı” (KazTS 274) ve Yeni Uygur Türkçesinde *topak* “dana, buzağı” (Y.UygTS 420) anlamındadır. Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde *torpak* / *topak* sözcükleri bilinmemektedir.

Clauson’a (533a) göre *torptı* (DLT 179 *torptı* “buzağı”; Räsänen 490b *torpak* “iki yaşındaki dana”) sözcüğü “takip eden; annesini takip eden” anlamına gelmektedir. *Torpok* biçimi *torptı* sözcüğünden türemiş olabilir: *torpok* / *torpak* / *topak* (< *torptı* -k). Sözcüğün anlamına bakılırsa *buzagı* altı ayında da hâlâ annesinin peşinden gider ve anlam bakımından eşleşmektedir. Clauson’a göre bu sözcük Kırgız, Kazak ve Yeni Uygur Türkçeleri dışında Sibirya Türk dillerinde de (AltTS 182 *torbok*, HakRS 233. *torbax*) varlığını sürdürmektedir.

Komşu Türk dillerinin sözlüklerinde yaşlarına göre ayrıntılı adlandırmayı bulmak hayli zordu. Kaynak kişilerden elde ettiğim bilgilere dayanarak bazıları tarafımdan eklenmiştir. Kırgız Türkçesinde buzağı iki yaşından itibaren şu şekilde adlandırılmaktadır.

1.3. *Kunan torpok*: Kırgız Türkçesinin ağızlarında da *muzoo* “buzağı” anlamındadır. Buzağının iki yaşına girmiş hem dişi hem de erkeğine farklı adlar verilmektedir. Kırgızistan'ın kuzeyinde ve Calal-Abad ağızlarında *kunan torpok* ile “iki yaşındaki dana” ifade edilmektedir (bk. Calal-Abad Ağızı Bakinova & Konduchalova, 1958: 107). Kazakistan'da yaşayan Kırgız ağızlarında iki yaşındaki erkek buzağıya *tana* denilmektedir (bk. Kazakistan'daki Kırgızlar Beysekeev, 1964: 62). Yudahin'in sözlüğünde (II. 202) *tana* “iki yaşındaki inek”; *torpok-tana* da iki yaşındaki erkek ve dişi anlamındadır. Kazak Türkçesinde *tana* “dana; bir yaşına gelmiş sığır” (KazTS 262), Özbek Türkçesinde *tana* “iki yaşındaki dişi inek yavrusu” (ÖzbRS 404),

Yeni Uygur Türkçesinde *tana* “dana” (Y.UygTS 388) olarak bilinmektedir. Türkiye Türkçesinin ağızlarında *dana*, *düve* sözcükleri geçer. Mehmet Akbaş’ın (Samsun, Bafra Şeyh Ören) ve Celal Gezer’in (Manisa, Akhisar) verdikleri bilgilere göre *düve* (bk. *kunacın*) daha doğurmamış dişisine, *dana* ise erkeğine verilen addır. Hasan Aydın’ın (Sivas, Yıldız Beldesi) verdiği bilgiye göre *dana*, *düve* dışında da bir yaşını doldurmamış erkek veya dişiye *körpe* (< *görpe*: Eren 259b ‘yerel ağızlarda yeni doğan kuzu veya oğlak’ için de kullanılır), bir yaşını dolduran erkek veya dişiye *yaşar* (< *yaşa-r*) adı verilir. Eren (105a) etimolojik sözlüğünde *dana* “ineğin iki yaşına kadar olan erkek yavrusu”, (127a) *düve* “bir yaşını geçmiş dişi dana” ile ayrıntılı bilgi vermektedir. OT’de *tüge* “ineğin iki yaşına gelmemiş erkek yavrusu için kullanılırken dişi *tüşi tüge* (DLT 446) kullanılmaktadır. Clauson’a (478b) göre *tüge* “iki yaşına gelmemiş buzağı” sözcüğü Oğuz grubunda korunmuştur. Orta Türkçede *tana* sözcüğünün bilinmemesi ancak Türk dillerinde, özellikle Fergana bölgesi ve Oğuz grubunda “iki yaşına girmemiş erkek yavru” anlamı ile karşımıza çıkması düşündürücüdür. Seydakmatov (63) *torpok*, *toropoy*, *kulun* sözcüklerinin kökünü Yunanca *bortaks*, Sanskritçede *bortukas* sözcüklerine bağlamaktadır. Ancak Seydakmatov’un görüşü tartışılmalıdır.

1.4. *Kunan kunayın/kunacın*: Yudahin I 445 телка (коровы и оленя) “hiç buzağılamamış inek”. Kırgız Türkçesinin bütün ağızlarında bulunmaktadır (bk. Bakinova & Konduchalova, 1958: 107). Ancak hiç buzağılamamış inek dört yaşına kadar her yıl için ayrı bir isimle adlandırılır: *tay kunacın* “iki yaşındaki hiç buzağılamamış inek”, *kunan kunacın* “üç yaşındaki hiç buzağılamamış inek”, *bıştı kunacın* “dört yaşındaki hiç buzağılamamış inek”. Bu adlandırmalar Kırgız Türkçesinin ağızlarının birçoğunda özellikle Kırgızistan’ın güney ağızlarında bilinmemektedir. Talas bölgesinde ise sözcüğün *kunayın* biçimi geçmektedir. Komşu Türk dillerine bakılırsa Kazak Türkçesinde *kunacın* (KazRS 299), Yeni Uygur Türkçesinde *gunucu* (Y.UygTS 146) “üç yaşındaki dişi sığır” anlamıyla geçmektedir. Özbek Türkçesinde ise “üç yaşındaki dişi sığır” için *kulon* (bk. *kunan*) (ÖzbRS 629) sözcüğü kullanılmaktadır. Çağataycada *kunocın* sözcüğü “üç yaşındaki dişi tay” anlamıyla bilinmektedir (Räsänen 300b). Türkiye Türkçesinde ise *kunacın* sözcüğü bulunmamaktadır, “üç yaşındaki dişi sığır veya buzağılamamış dişi” için *düve* sözcüğü kullanılmaktadır (bk. *düve*). *Kunacın* sözcüğü Moğolca *gunji(n)* (Lessing 368a “üç yaşındaki dişi sığır”) sözcüğünden ödünçleme bir kelimedir (kş. Räsänen 301a; Seydakmatov 161).

1.5. *Uy / sıyır*: Yudahin I 300 корова “inek”. Kırgız Türkçesinin ağızlarının çoğunda *uy* “inek” biçimi kullanılmaktadır, ancak Kırgızistan’ın güneyindeki İçkilik ağızlarında, Kazakistan’da ve Özbekistan’da yaşayan Kırgızların ağızında *sıyır* sözcüğü kullanılmaktadır (bk. Beysekeev, 1964: 62; Bakinova & Konduchalova, 1958: 107; Abduldaev & Bakinova, 1962: 159). Özbekistan’da yaşayan bazı İçkilik boyuna mensup Kırgızlarda *inek* için de *pada* (< Moğ. *boda* I Lessing 108b ‘büyük baş hayvan’) sözcüğü kullanılmaktadır (bk. Özb.Kırg. Abduldaev & Bakinova, 1962: 159). Abduldaev ve Bakinova’ya göre *inek*, *koyun*, *keçi* güden kişiye de *padaçı* veya *çekeneçi* denmektedir. *Çekene* sözcüğünün de Tacikçeden alıntı bir kelime olup “özel, tane, yalnız ve ufak” anlamlarına geldiğini dile getirmişlerdir. Özbekistan’da yaşayan İçkilik boyuna mensup Kırgızlarda az sayıda veya kendine ait olan hayvanlara bakan kişiye

çekeneçi adı verilmektedir. Dikkate değer bir diğer husus ise *sıyır* sözcüğünün Çüy bölgesinin batı tarafında bilinmesidir (Bakinova, 1958: 78). Çüy bölgesinin Kazakistan'a sınır bölgelerinde *sıyır* biçimi kullanıldığı tahmin edilebilir çünkü Kazak Türkçesinde "inek" için *sıyır* sözcüğü kullanılmaktadır. Yudahin'e (300) göre *uy* sözcüğü Kırgızistan'ın güneydeki bazı bölgelerinde *cündüü uy* (*topoz*, rus. *як*) veya *tuvar uy* "doğuran inek" anlamlarıyla bilinmektedir. Abduldaev ve Bakinova (1962: 159) araştırmalarına göre Özbekistan'daki Kırgız ağızlarda *mal*, *uy*, *sıyır* sözcüklerinin "inek" anlamıyla bilindiğini belirtmişlerdir. Komşu Türk dillerinde, Kazak Türkçesinde *sıyır* (KazTS 242), Özbek Türkçesinde *sigir* (ÖzbRS 365) ancak Yeni Uygur Türkçesinde *kala* "inek", *uy* "öküz" (Y.UygTS 441; 635) biçimleri bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise *inek* sözcüğü kullanılmaktadır.

Uy, *sıyır* ve *inek* sözcüklerinin etimolojisine bakılırsa, her üç sözcük de ET'de bilinmektedir: *uy* < *ud* (DLT 21) (Çigil Lehçesinde sığır), (Clauson 34a) "büyük baş hayvan; öküz; Eski Türklerde kullanılan 12 hayvanlı takvimdeki yıl adıdır", Räsänen 509b "inek, sığır", EUD 254 "sığır", Seydakmatov 234; *sıyır* < sığır (DLT 156) "sığır, camız, su sığır", (Clauson 814b) "büyük baş hayvan", (Räsänen 414b), (Eren 364a) "etinden ve sütünden yararlanan, boynuzlu büyük evcil hayvan"; *inek* < *ingek* (Clauson 184a), (DLT 54), (Eren 191b) "dışı sığır", (Räsänen 172a), (Seydakmatov 117). Kırgızistan'ın kuzeyinde *topozun* "yak" dışısına de *inek* denilmektedir.

1.6. *Buka*: Yudahin I 156 Rus. *бык-производитель* "boğa; ineğin erkeği". Hem Kırgız Türkçesinin bütün ağızlarında hem de komşu Türk dillerinde bu sözcük bilinmektedir: KazTS 52, ÖzbRS 93: *buka*, Y.UygTS 46 *boğa* "enenmiş erkek sığır"; bk. DLT 445 *buka* "ineğin erkeği", Clauson 312a *buka* "erkek sığır"; EUD 92, Räsänen 87a *buka*.

Türkiye Türkçesinde *boğa* "damızlık erkek sığır" (TTürS 370) biçimi ile bilinmektedir. Türk dillerinde sözcük bazı fonetik değişikliklerle (u/o, k/ğ) görülmektedir. Sözcüğün etimolojisiyle ilgili ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır. Dilbilimciler Türk dillerindeki *buka* / *boğa* biçiminin Moğolca *buğa* "erkek geyik" (Lessing 131a) sözcüğü ile karıştırılmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Moğolcada *buğa* "erkek geyik" sözcüğü dışında da *buxa* "boğa" (Lessing 142b) sözcüğü bilinmektedir. Moğolcadaki *buxa* "boğa" sözcüğü Kalmukçada³ *buxa* (KalmRS 123) biçimi ile görülmektedir. Türk dillerindeki *buka* sözcüğünün kökü büyük ihtimalle Moğolca *buxa* sözcüğüne dayanmaktadır.

1.7. *Noovas/ noopas /oopaz*: Yudahin II 75 "dört yaşındaki enenmiş boğa". Kırgız Türkçesinin güney ağızlarının bazılarında bilinmektedir. Calal-Abad bölgesinin bazı illerinde üç veya dört yaşındaki enenmiş boğaya *noovas /noopas / oopaz* denilmektedir (bk. Calal-Abad Ağızı Bakinova & Konduchalova, 1958: 106). Özbek Türkçesinde *novvos* "iki veya üç yaşındaki boğa" (ÖzbRS 287) biçimi bilinmektedir. Seydakmatov'a göre (187) *noopas* (< Far. *naw-bastan* Steingass 1428, 186: 'yeni-bağlanmak') sözcüğü Farsçadan ödünçleme olup "yeni tarlaya sürülen, arabaya yeni çekilmiş genç erkek sığır" anlamındadır.

3 Uwe Bläsing (2003: 229), *Kalmuck*. In. The Mongolic Languages. Ed. Juha Janhunen. Routledge. London & New York.

1.8. *Ögüz*: Yudahin II 88 “enenmiş boğa”; *kunan ögüz* “üç yaşında”, *bıstı ögüz* “dört yaşında”, *asıy ögüz* “beş yaşında”. Kırgızistan’ın güneyinde hayvanın yaşlarına göre yapılan bu adlandırmaların hiçbiri bilinmemektedir. Eski Türkçeden beri kullanılan bir sözcüktür: DLT 786, EUD 192, Clauson 120a, Räsänen 370b (h)öküz). Komşu Türk dillerinde de yaygın kullanılan bir sözcüktür: KazTS 213 *ögiz*, ÖzbRS 665 *hökiz*, Y.UygTS 157 *höküz* “enenmiş erkek sığır”. Eren (314b), *öküz* sözcüğünün “çift sürmekte, araba çekmekte kullanılan etinden yararlanılan iğdiş edilmiş sığır” anlamıyla vermiştir. Eren, *öküz* sözcüğünün de kökeninin karışık olduğunu belirtmiş ancak bazı dilbilimcilerin sözcüğün kökeni ile ilgili görüşlerine çalışmasında yer vermiştir (bk. Eren 314b).

2. At

2.1. *Kulun*: Yudahin I 443 Rus. жеребенок “yeni doğan kısırak yavrusu”. Kırgız Türkçesinin bütün ağızlarında bulunmaktadır. Sözcük hem komşu Türk dillerinde hem de Türkiye Türkçesinde bilinmektedir: KazRS 299 *kulın*, ÖzbRS 630 *kulun*, Y.UygTS 146 *gülun* “yaşını doldurmamış kısırak yavrusu”; TTür. *kulun* “at yavrusu”; DS (III, 2998a) “at ve eşek yavrusu”. Yerel ağızlarda *gulun* eşek yavrusu, sıpa olarak kullanılır (bk. Eren 264b). EUD 168, Clauson 622b *kulun* “doğumundan bir yaşına kadar olan kısırak yavrusu”. DTL 174 *kulun* “tay”.

Seydakmatov (160) sözcüğün etimolojisini ET *oğul* sözcüğüne bağlamıştır. Ona göre *gulun* sözcüğü, ET *oğul* sözcüğünün 3. Tekil şahıs iyelik eki almış ve söz başı *o-* sesinin düşmüş biçimidir. Brokelmann (OGM 55) da sözcüğün *-un* ekiyle türediğini savunmuştur. Joki (1952: 208-209) *kulun* sözcüğünün eski bir ‘Seyyah Sözcük’ olabileceğini düşünmüştür ve örnek olarak da Akkadça *kudûnu*, *kudânu*, *kudîni* “katır” biçimlerini vermiştir. Ancak Doerfer (TMEN 1523) Akkadçadaki *kudûnu*, *kudânu*, *kudîni* sözcüklerinin hem ses bakımından hem de anlam bakımından *kulun* sözcüğüyle uyummadığını ve bununla birlikte coğrafi ara evrelerinin eksik olduğunu belirtmiştir.

2.2. *Tay*: Yudahin II 190 “bir yaşını doldurup iki yaşına girmemiş olan at yavrusu”. Kırgız Türkçesinde genellikle bir yaşına giren büyük baş hayvanlar için de söylenmektedir Kırgız Türkçesinin bütün ağızlarında bilinen sözcük Özbekistan’da yaşayan Kırgızların ağızında *kelte tay* “bir buçuk yaşında olan at yavrusu” biçiminde kullanılmaktadır (bk. Özb. Kırg. Abduldaev & Bakınova, 1962: 160). Komşu Türk dillerinde ve Türkiye Türkçesinde de *tay* sözcüğü geçmektedir: KazRS (432) *tay* “bir yaşındaki at yavrusu”, ÖzbRS (440) *toy* “iki yaşındaki at yavrusu”, Y.UygTS (395) *tayçak* “at yavrusu”, Eren (398b) *tay* “üç yaşına kadar olan at yavrusu”; Clauson (556b) *tay* “bir ve iki yaşlarındaki at yavrusu”. DLT (100): yaş belirtilmemiş. Doerfer (TMEN 863) *tay* “iki yaşını doldurmamış at yavrusu: Jungpferd”. Räsänen (455a) *tay* “yeni doğan: Füllen”.

2.3. *Kunan*: Yudahin I 445 “üç yaşındaki at yavrusu; üç yaşında olan büyük baş hayvanlar”. Kırgız Türkçesinin bütün ağızlarında bilinmektedir, özellikle Talas bölgesinde üç yaşında olan koyun için de *kunan koy* biçimi görülmektedir (kş. Seydakmatov 161). Hem Kazak Türkçesinde *kunan* (KazRS 299) ve hem de Yeni Uygur Türkçesinde *gunan* (Y.UygTS 146) “üç yaşındaki

at yavrusu” görülmektedir ancak Özbek Türkçesiyle *kunan* sözcüğü bilinmemektedir. Türkiye Türkçesinin ağızlarında *kulan* sözcüğü “iki veya üç yaşlarında dişi tay, kısarak” (DS III, 2996a) bilinir. Sarı Uygurcada *kunan* “iki veya üç yaşındaki öküz” anlamı geçmektedir (bk. Malov, 1957: 61a; Räsänen 300b Çağ., Oyr., Tel., Leb., Kaz. *kunan* “iki veya üç yaşındaki at yavrusu”). Sözcük Moğolcadan ödünçlemedir: *kunan* < *guna(n)* “üç yaşında olan hayvanlar” (Lessing 368a); KalmRS (608) *xul* /*lkulan* “yabani at”.

2.4. *Baytal*: Yudahin I 98 Rus. кобылица “yavurlamamış genç kısarak”. *Tay baytal* “iki yaşında”, *kunan baytal* “üç yaşında”, *bıştı baytal* “dört yaşında”. Kırgızistan’ın güney ağızlarında *baytal* sözcüğü atın dişisi için kullanılan genel bir adlandırmadır. *Baytal* sözcüğü komşu Türk dillerinde kullanılmaktadır: KazRS 84, ÖzbRS 51, Y.UygTS 33 *baytal* “kısarak, doğurmamış kısarak”. Türkiye Türkçesinde *baytal* sözcüğü bilinmemektedir ancak Räsänen (57b) *baytal* sözcüğünün Osmanlı Türkçesinde de geçtiğini belirtmiştir; OsmTürS (169a) *baytal* “üç yaşını geçmemiş kısarak”. Moğolcada *baydas/baydasun* (Lessing 74a) sözcüğü “üç veya dört yaşındaki hiç doğurmamış hayvan” anlamıyla geçer. Doerfer TMEN 827 *baytal* sözcüğünün Moğolcadan Türkçeye geri ödünçleme (Rückentlehnung) olabileceğini öne sürmüştür: *baytasun* < **baytal* –*sun* (Moğ. –*sun* eki eski bir teklik bildiren ek olduğunu belirtmiştir).

2.5. *Bee*: Yudahin I 175; *Kısarak* Yudahin I 499 “genç dişi kısarak”. Kırgız Türkçesinin ağızlarında *bee* biçimi geçer. Yudahin *kısarak* biçiminin hangi ağızlarda kullanıldığını belirtmemiştir. Kırgızistan’ın kuzeyinde *kısarak* annesini hâlâ emen *tay* için kullanılır. Özbekistan’daki Kırgızların ağızlarında hem *bee* hem de *biye* biçimleri kullanılmaktadır (bk. Özb. Kırg. Abduldaev & Bakınova, 1962: 160). Komşu Türk dillerinde *bee* sözcüğü geçmektedir: KazTS. 46 *biye*, ÖzbRS 77 *biya*, 61. Hem Yeni Uygur Türkçesinde (Y.Uyg. 196 *baltay*, 198 *baytal* ‘yavurlamamış kısarak’) hem de Türkiye Türkçesinde (kısarak ‘dişi at’: bk Eren 240b) *bee* ya da *biye* sözcükleri bilinmemektedir. Sözcük daha çok Sibirya Türk dillerinde bilinmektedir: Clauson 291b *be* “dişi”; Alt., Leb., Tel., *pe*; Hak., Tuv. *be*. DLT 437, Çağ. *bi*. Räsänen (75b), sözcüğünün etimolojisini şu şekilde düşünmüştür: Madjucada *bi-ren* “dişi kaplan”, *bi-msu* / *bi-mšu* “keklik tavuk” sözcükleri bilinmektedir; Sinokorecede *pi* sözcüğü “dişi”, *pja* sözcüğü ise “dişi köle” anlamlarına gelmektedir. Bu iki dilden Türkçeye alındığı konusu tartışmaya açıktır.

2.6. *Aygır*: Yudahin I 29 Rus. *жеребец* “damızlık erkek at”. Özbekistan’da yaşayan Kırgızların ağızlarında hem *agır* hem de *aygır* biçimleri kullanılmaktadır (kş. Özb. Kırg. Abduldaev & Bakınova, 1962: 159). Eski Türkçeden başlayarak *adğır* sözcüğü bilinmektedir: DLT (46) *adğır* “atın erkeği”, Clauson (47b) *adğır* “stallion”, Doerfer (TMEN 648) *aygır*; Räsänen (6a) *adğır*. “Hengst”. Çağdaş Türk dillerinde sözcük ses değişiklikleriyle karşımıza çıkmaktadır: KazRS (30) *aygır*, Y.UygTS (24), ÖzbRS (29) *aygır*, TTür. *aygır* “damızlık erkek at” (bk. Eren 27a).

Sözcüğün köküyle ilgili farklı görüşler vardır. Bazı bilim adamları Türkçedeki *aygır* / *adğır* sözcüğüyle Moğolcada *acırga* (Lessing 62b) sözcüğünün bir bağlantısı olabileceğini öne

sürmüşlerdir. Doerfer (TMEN 648) *ay-* “trennen: ayırmak” kökünden geldiğini düşünmüştür. Sevortyan’a (1974: 108) göre sözcüğün kökü *az-* fiilinden türemiştir ve Seydakmatov (14) da bu görüşü desteklemektedir. Ancak Eren (27a) Sevortyan’ın bu açıklamasının ses yönünden olanaksız olduğunu belirtmiştir.

2.7. *At*: Yudahin I 77 Rus. лошадь, конь “enenmiş aygır; hem binek hem de iş için kullanılan hayvan”. Hem Eski Türkçede hem de Çağdaş Türk Lehçelerinde *at* olarak geçer: DLT (12), Clauson (33a), EUD (59), Doerfer (TMEN 13), Eren (24a); KazTS (22) *at*, ÖzbRS (308) *ot I* “binek at”, Y.UygTS (19) *at*. Doerfer’e göre *at* sözcüğü Türkçeden komşu dillere geçmiştir. Moğolcada *at* için *morin* (Lessing 543b) sözcüğü kullanılır. Moğolcada bir de *ata* “enenmiş deve” (Lessing 58a) sözcüğü geçer. Kalmukçada *at* için *mörn* (KalmRS 360) biçimi geçer. Rusçada *ata* verilen лошадь isminin Türk dillerinden alındığı düşünülmektedir (ayrıntılı bk. Eren 24a).

2.8. *Asıy*: Kırgız Türkçesinde atın yaşı beş yaşından sonra *asıy* terimi ile ifade edilir (Yudahin I 76). Bu sözcük Kırgız Türkçesinin ağızlarında geçer. Hem Eski Türkçede hem de Orta Türkçede *asıy* sözcüğü bilinmemektedir. Çağdaş Türk lehçelerinin çoğunda *asıy* sözcüğü geçmemektedir. Kazak Türkçesinde *ası* “bir yaşında”, Tel., Sag., Koib. *ası* “bir yaş öncesi” anlamlarıyla bilinmektedir (bk. Räsänen 29a). Hakas Türkçesinde (HakRS 18) *azıy* sözcüğü “önceki, geçmiş, eski” anlamlarıyla geçmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Kırgız Türkçesinde küçükbaş (*koy*) ve büyükbaş (*uy, at*) hayvanların yaşlarına göre yapılan adlandırmalar çobanların verdikleri bilgilere ve Kırgız Türkçesinin ağızlarından derlenen çalışmalara dayanarak toplanmıştır. Tespit ettiğimiz adlandırmalar coğrafi bakımdan komşu olan Kazak, Özbek ve Yeni Uygur Türkçeleriyle karşılaştırılmıştır. Bunun yanı sıra adlandırmalar Türkiye Türkçesinde de taranmıştır. Küçükbaş (*koy*) ve büyükbaş (*uy, at*) hayvanların yaşlarına göre verilen adların etimolojisi incelenmeye çalışılmış ve Moğolca, Farsça kaynaklarla da karşılaştırılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre küçükbaş (*koy*) ve büyükbaş (*uy, at*) hayvanların yaşlarına göre verilen adların bazılarının Kırgız Türkçesinin ağızlarında aynı anlamda kullanılmadığı bazılarının ise belli ağızlarda bulunduğu tespit edilmiştir. Adların çoğu karşılaştırılan diğer Türk dillerinde bazı ses değişiklikleri ile yaşamaktadır (*kozu, koy, toktu, şişek, dönön; muzoo, uy, sığır; inek, buka, ögüz; kulun, tay, kunan, aygır, at*). Bazı sözcükler (*boruk, cusak, bee*) karşılaştırılan diğer Türk dillerinde tespit edilmemiştir. Kırgız Türkçesinde küçükbaş ve büyükbaş hayvanların yaşlarına göre yapılan adlandırmalar diğer dillerle karşılaştırılarak aşağıdaki tablolarda özetlenmiştir.

Tablo I. Küçükbaş hayvan (koy)

Kırg./Ağız	Kaz.	Özb.	Y.Uyg.	TTür.	ET	Anlamları
koy	koy	koy	koy	Koyun	ko:ń	Genel adlandırma
kozu	kozi	kuzi	koza	Kuzu	kuzi	Yeni doğmuş koyun yavrusu
toktu	toktı	tohli	tohlu	Toklu	toklı	Kuzulamamış dişi
boruk	-	-	-	toklu,şişek, makak	-	1, 2 yaşında olan erkek kuzu
cusak (GK)	-	-	-	-	-	2 yaşındaki koyun yavrusu; GK: genç keçi
şişek (GK)	-	şişak	-	Şişek	tişek	2 yaşındaki koyun; kuzulamamış koyun
kunan koy sooluk	-	-	sağlık	-		3 yaşındaki koyun
irik	-	-	erik 'koyun'	erkeç 'enenmiş keçi'	irk	3 yaşındaki enenmiş koç
dönön/tögörök	dönen	dönen	dönen	-	-	4 yaşındaki koyun
mama / subay (KK) panc koy (GK)	mama biye	moma	-	-	-	5 yaşındaki koyun

Tablo II. Büyükbaş hayvan

Kırg./Ağız	Kaz.	Özb.	Y.Uyg.	TTür.	ET	Anlamları
muzoo	buzav	buzak	topak	Buzağı	buzagu	Yeni doğan inek yavrusu
torpok	torpak	-	topak	-	torpı	6 – 1 yaş arası inek yavrusu
kunan torpok	tana	tana	tana	Dana		2 yaşındaki inek yavrusu
kunacın	kunacın	kulon	ğunucu	Düve	tüge	Hiç buzağılamamış inek
uy sıyr (İçkl.Ağ)	sıyr	sigir	kala	İnek	ud/sıyr	inek
buka	buka	buka	boğa	boğa	buka	İneğin erkeği
noopas	-	novvos	-	-	-	4 yaşındaki enenmiş boğa
ögüz	ögiz	hökiz	höküs	öküz	(h)öküs	Enenmiş boğa

Kırg./Ağız	Kaz.	Özb.	Y.Uyg.	TTür.	ET	Anlamları
kulun	kulın	kulun	ğulun	kulun	kulun	Yeni doğan kısırak yavrusu
tay	tay	toy	tayçak	tay	tay	1 yaşını doldurup 2 yaşına girmemiş olan at yavrusu
kunan	kunan	-	ğunan	-	-	3 yaşında olan büyük baş hayvan
baytal	baytal	baytal	baytal	-	-	Yavrulamamış genç kısırak
bee	biye	biya	baytal	kısırak	be	kısırak
aygır	aygır	aygır	aygır	aygır	adgır	Damızlık erkek at
at	at	at	at	at	at	Enenmiş aygır
asıy	ası	-	-	-	-	5 yaşından itibaren kullanılan

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Abduldaev, E., Bakinova, G., Beysekeev, N. (1962). *Özbekstandık Kırgızdardın tilindegi cergiliktüü özgöçölyktör*. Frunze: Kırgız SSR IA.
- Akabirova, S.F. (1959). *Uzbeško- Russkiy Slovar* '. Moskva.
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bakeev, K. (1952). *Nookatskiy govor Oşskoy oblasti*. Alma-Ata: AN Kaz. SSR.
- Bakinova, G. (1953). *Kırgızskiye govor Oktyabr şkogo rayona*. Frunze.
- Bakinova, G. (1955). *Isık-Köl govorunun Materiyalınan*. Frunze.
- Bakinova, G., Konduçalova, S., Sıdkov, S. (1958). *Kırgız tilinin Calal-Abad govorloru*. Frunze.
- Bakinova, G. (1956). *Kırgız tilinin Oş govoru*. Frunze.
- Bakinova, G. (1959). *Kırgız tilinin Çüy govoru*. Frunze.
- Bazin, L. (1967). *Noms de la 'Chèvre' en Turc et en Mongol. Studia Altaica*. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag. Wiesbaden: 28-32.
- Baskakov, N. A. (1953). *Hakassko-Russkiy Slovar* '. Ministerstvo Kul'turı SSSR. Moskva.
- Baskakov, N. A. (1961). *Russko-Altayskiy Slovar* '. Sovetskaya Ensiklopediya. Moskva.
- Bektaev, K. (1991). *Kazahsko-Russkiy Slovar* '. Alma-Ata.
- Beysekeev, N. (1960). *Murgabdık Kırgızdardın leksikalık özgöçölyktörü boyunca materiyaldar*. Kırgız SSR. IA. TAI. Kabarlari 1. Çığışı.
- Beysekeev, N. (1964). *Kazakstandağı Kırgızdardın tildik özgöçölyktörü*. Frunze: Kırgız SSR Akademiyasının Basması.
- Bläsing, U. (2003). *Kalmuck*. In: The Mongolic Languages. Ed. Juha Janhunen. London & New York: Routledge.
- Çağbayır, Y. (2017). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken.
- Dıykanov, K. (1980). *Kırgız Tilinin Tarihınan*. Frunze: Mektep.
- Doerfer, G. (1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*. Wiesbaden: Franz Steiner.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. 2. Baskı. Ankara: A.Ü. Dil ve Coğrafya Fakültesi.
- Ercilasun, A.B., Akkoyunlu, Z. (2015). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*. 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Joki, A.J. (1952). *Die Lehnwörter des Sajansomjedischen*. Helsinki: Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 103.
- Kültür Bakanlığı (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Ankara: Kaynak Eserler 54.

- Lessing, F. D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Los Angeles: University of California Press.
- Malov, S. Y. (1957). *Yazık jyolth uygurov: Slovar' i Grammatika*. Alma-Ata.
- Munieva, B. D. (1977). *Kalmıkscko-Russkiy Slovar'*. Moskva: Russkiy Yazık.
- Nadjip, E. N. (1968). *Uygursko-Russkiy Slovar'*. Moskva: Sovetskaya Ensiklopediya.
- Nadjip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çev. İklil Kurban. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Oraltay, H. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Ter. Nuri Yüce, Saadet Pınar. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları.
- Ramstedt, G. J. (1935). *Kalmükisches Wörterbuch*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 3. Helsinki.
- Ramstedt, G. J. (1943-53). *Studies in Korean Etymology*. Helsinki: Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 103. XCV.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII.
- Schönig, C. (1997). *A new attempt to classify the Turkic Languages* (1). Wiesbaden: Turkic Languages 1, s. 117-133.
- Schönig, C. (2000b). *Mongolian Loanwords in Oghuz as indicators of linguistic and cultural areas in Southwest Asia*. Wiesbaden: Turkic Languages ed. Lars Johanson, s. 239-252.
- Şçerbak, A.M. (1961). *Nazvaniya domaşnih i dikih jivotnih v tyurkskih yazıkah*. Moskva: İstoriçeskoerazvıtye leksiki tyurkskih yazıkov.
- Sevortyan, E. V. (1974, 1978, 1980). *Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov*. Moskva.
- Seydakmatov, K. (1988). *Kırgız Tilinin Kısaça Etimologiyalık Sözdüğü*. Frunze: Kırgız İlimder Akademiyası.
- Shawn, R.B. (2014). *Kâşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü*. Çev. Fikret Yıldırım. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Sir Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Türk Dil Kurumu (2009). *Derleme Sözlüğü* 3. Baskı. Ankara.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. 11. Baskı. Ankara.
- Yudahin, K. K. (1965). *Kirgizsko-Russkiy Slovar' I-II*. Moskva: Sovetskaya Ensiklopediya.

Kısaltmalar

- Alt: Altay Türkçesi
 Ar: Arabça
 Çağ: Çağatay Türkçesi
 DLT: bak. Ercilasun, Akkoyunlu
 DS: Derleme Sözlüğü
 ET: Eski Türkçe
 EUD: bk. Ayazlı
 Far: Farsça
 Fr: Fransızca
 GK: Güney Kırgızistan
 Hak: Hakas Türkçesi
 İRL TJa: bk. Şçerbak

KalmRS: Kalmukça Rusça Sözlüğü
KazRS: Kazakça Rusça Sözlük
KazTS: Kazakça Türkçe Sözlük
KK: Kuzey Kırgızistan
Koib. Koybalice
KWb: bk. Ramstedt
Leb: Lebed (Kuu-Kiji)
Moğ: Moğolca
MoğRS: Moğolca Rusça Sözlük
OsmTürS: Osmanlı Türkçesi Sözlüğü
OT: Orta Türkçe
ÖzbRS: Özbekçe Rusça Sözlük
Rus: Rusça
RSAlt: Rusça Altayca Sözlük
Sag: Sagayca
Tel: Teleut
TMEN: bk. Doerfer
Tuv: Tuva Türkçesi
TTür. Türkiye Türkçesi
Y.UygRS: Yeni Uygur Rusça Sözlük
Y.UygTS: Yeni Uygur Türkçe Sözlük

